

Аналіз доходів та витрат вітчизняних домогосподарств у сучасних умовах розвитку економіки України

У статті досліджено склад та структуру доходів та витрат українських домогосподарств. Проведено аналіз складових доходів та витрат населення в розрізі становлення домогосподарства як повноправного учасника фінансових відносин. Зроблена спроба виявлення загальних тенденцій розвитку та проведення порівняння з країнами СНД та ЄС.

домогосподарство, ринкова економіка, аналіз, джерела формування доходів, напрями здійснення витрат

З переходом до ринкових методів ведення вітчизняної економіки українські домогосподарства, враховуючи існування приватної власності та свободу вибору для кожного індивіда, отримали право самостійно розпоряджатись належними ресурсами, а від так набули статусу повноправного учасника економічних відносин, що було одним з принципових аспектів нових умов господарювання.

Ринкові умови господарювання мали вплив і на склад та структуру доходів та витрат українських домогосподарств, адже дали змогу залучення додаткових джерел отримання доходів, зокрема можливості ведення підприємницької діяльності та отримання додаткових доходів від власності, й відповідного розширення напрямів здійснення витрат. Розгляд окреслених аспектів є надзвичайно актуальним з огляду на важливість домогосподарств як потенційних інвесторів та кінцевих споживачів.

Дослідження сучасних тенденцій функціонування домогосподарств в умовах ринкової економіки посідають чільне місце в колі інтересів Є. Болотіної, Г. Старостенко, Н. Іванової, О. Марець, О. Міроненко, М. Муислової та ін. Різні аспекти формування доходів та напрямів здійснення витрат домогосподарств вивчали такі вітчизняні та зарубіжні науковці як С. Белозьоров, Н. Героніна, О. Свірідонов, Л. Окунева, Ю. Русанов, Т. Кізима та інші.

Досить тривалий час функціонування вітчизняної економіки з орієнтацією на ринкові методи господарювання зумовлює необхідність аналізу складових доходів та витрат домогосподарств з урахуванням тих структурних змін, що мали відбутись протягом даного проміжку часу.

Крім того, зміни в економічній ситуації, викликані кризовими процесами останніх років, мали безпосередній вплив на стан доходів та витрат українських домогосподарств, адже доходи та витрати домогосподарств є своєрідними індикаторами розвитку даного суб'єкта та його участі у суспільному виробництві.

Метою даної статті є здійснення дослідження складових доходів та витрат українських домогосподарств, виявлення загальних тенденцій та проведення аналізу в розрізі становлення домогосподарства як повноправного учасника фінансових відносин.

Враховуючи, що за умов ринкової економіки, більшість доходів надходить у розпорядження домогосподарств у грошовому вигляді, позитивною можна вважати тенденцію зменшення частки вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, й відповідного збільшення питомої ваги грошових доходів у загальній структурі сукупних ресурсів домогосподарств (Табл. 1).

Таблиця 1 – Структура сукупних ресурсів українських домогосподарств, 2000-2009 р., % [1]

Структура сукупних ресурсів домогосподарств	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Грошові доходи	68,1	75,8	80	81,1	85,1	86,4	87,6	89	87,9	88,5
- оплата праці	37,1	40,8	42,8	44,9	45,2	46	48,4	50,6	49,4	47,9
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	2,4	3,1	3,2	3,4	4,4	4,9	4,6	5,2	5,3	5,1
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	5,3	5,5	5	5,4	4,8	4,6	3,8	3,6	3,3	2,9
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	15,9	18	20,4	18,4	22,2	24	23,7	23	23,1	26
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	7,4	8,4	8,6	9	8,5	6,9	7,1	6,6	6,8	6,6
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	17,1	13,1	10,3	9,5	7	6	5,4	4,8	4	4,6
Безготівкові пільги та субсидії	1,8	3,2	2,7	2,4	1,8	1,1	1,2	1,2	1	1,2
Інші надходження	11	7,9	7	7	6,1	6,5	5,8	5	7,1	5,7

Проте криза, що розпочалась наприкінці 2008 року, мала вплив і на структуру сукупних ресурсів домогосподарств, зокрема за результатами 2009 року відбулось зменшення частки таких грошових доходів як оплата праці, доходів від підприємницької діяльності та від продажу с/г продукції, натомість збільшилась частка соціальних виплат (пенсії, соціальні допомоги) та спожитої продукції, отриманої з підсобного господарства.

Джерелами формування грошових доходів домогосподарств виступають доходи, які представляють собою частину національного доходу країни, адже домогосподарство є безпосереднім учасником суспільного виробництва, зокрема через постачання на ринок факторів виробництва, що дає змогу даному суб'єкту приймати участь у розподілі та перерозподілі національного доходу і претендувати на певну його частку. Це обумовлено правом власності на той чи інший ресурс, від так, відносини власності багато в чому визначають пропорції розподілу та частку доходу на яку може претендувати кожен учасник.

Розподіл національного доходу країни дає змогу отримувати доходи, в залежності від внеску у його створення, тобто фактично домогосподарство отримує платню за використання у суспільному виробництві ресурсів, що йому належать.

Реалізація учасниками домогосподарства своєї здатності до праці та набуття ними статусу «найманого працівника» визначає можливість отримання доходу у формі заробітної платні, від так, заробітна плата – це складова доходів домогосподарства, яка

являє собою певну суму грошових коштів, що їх отримує індивід за реалізацію такого належного йому ресурсу як «робоча сила».

З набуттям Україною незалежності та переходом на ринкові засади функціонування економіки, однією з складових якої є існування приватної власності, вітчизняні домогосподарства отримали змогу доповнити можливі джерела своїх грошових доходів, зокрема за рахунок доходів від власності, що проявляються у вигляді відсотків, дивідендів та ренти.

Відсотки – це вид доходу, який отримують кредитори або інвестори від розміщення (інвестування) своїх грошових коштів.

Дивіденди – це різновид доходу, який отримують власники цінних паперів.

Рента – це дохід, який отримують власники земельних ділянок у випадку надання їх у оренду.

Існування в ринковій економіці різних форм власності, змога самостійно приймати рішення щодо свого функціонування та наявність у володінні домогосподарства різних факторів виробництва виступають своєрідними передумовами для можливості здійснення домогосподарством самостійної підприємницької діяльності. В цьому випадку домогосподарство виступає не лише постачальником ресурсів, а й одночасно є їх покупцем. Від так, змінюється статус – з найманого працівника індивід перетворюється на само зайнятого.

Отже, прибуток, який отримує таке домогосподарство, є нічим іншим як поєднанням заробітної плати, відсотків за користування грошовими коштами, платною за використання майна домогосподарства тощо. Особливістю такої форми доходу домогосподарства є складність розмежування доходів від кожного конкретного ресурсу, крім того, дохід від здійснення підприємницької діяльності є реалізації ще одного фактору виробництва – підприємницькій здатності.

Проте, у сучасних умовах дії ринкового механізму певним чином корегуються державним втручанням. Певну частину доходів домогосподарство отримує не як платню за використання у виробництві ресурсів, що йому належать, а у наслідок перерозподілу виробленого національного доходу. Механізм перерозподілу реалізується за допомогою низки важелів державного втручання (податкової, цінової політики тощо), що дає змогу домогосподарствам отримувати похідні доходи: пенсії, стипендії та інші форми соціальних виплат.

Станом на кінець 2009 року загальні грошові доходи домогосподарств, порівняно з 2008 роком, збільшились лише на 6 % та становили 897 669 млн. грн., натомість темп приросту доходів у 2008 році склав 36 %[1]. Такий незначний приріст доходів можна вважати наслідком загального погіршення економічної ситуації в країні під час кризи.

Порівняння структури грошових доходів домогосподарств за 2002 та 2008 роки свідчить, що питома вага з/п та одержаних доходів від власності у грошових доходах домогосподарств не змінилась. Натомість відбулось зменшення частки доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості й збільшення питомої ваги соціальної допомоги та інших одержаних домогосподарствами поточних трансфертів.

Таблиця 2 – Структура грошових доходів українських домогосподарств, у 2002 та 2008 роках, % [1]

Показники	Всього дохід	Заробітна плата	Прибуток та змішаний дохід	Доходи від власності (одержані)	Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти
2002	100	43	18	3	36
2008	100	43	16	3	38

Проте, значна частка соціальних виплат населенню збільшує витратну частину бюджету держави, що в свою чергу впливає на необхідність збільшення доходної бази, а від так має вплив на всіх господарюючих суб'єктів, в тому числі – на домогосподарства.

Отже, можна зробити висновок, що збільшення соціальної допомоги населенню не повинно носити постійний характер, а має бути лише як складова підтримки в періоди кризових процесів, що орієнтована на подальше залучення членів домогосподарства саме до отримання доходів від факторів виробництва.

Якщо порівнювати ситуацію в Україні з іншими країнами-членами СНД, то за підсумками 2009 року, доходи від оплати праці найманих працівників є домінуючими у грошових доходах населення: Білорусь – 57%, Молдова – 44%, Росія – 62%. Проте, питома вага соціальних виплат значно менше: Білорусь – 20%, Молдова – 17%, Росія – 15%. Доволі значна частка доходів від підприємницької діяльності у Молдові (17%), натомість у Росії цьому виду доходу належить лише 3% грошових доходів населення. Що стосується отримання доходів від власності, то у Білорусі питома вага даного виду доходу найменша – 3%, а у Росії – доходи від власності складають 6% грошових доходів домогосподарств[3,4,5].

Цікавим є той факт, що близько 12% грошових доходів російські домогосподарства отримують через спекулятивні операції, а саме від продажу іноземної валюти[5]. Населення Молдови 16% грошових доходів отримує як надходження з-за кордону[4]. Наявність такого джерела доходу може свідчити про досить активну політику «заробітчання» серед молдавських громадян. Окреслена ситуація є досить актуальною для вітчизнах домогосподарств, адже за даними офіційної статистики у першому півріччі 2010 року на території іноземних держав тимчасово працювали 41 968 громадян України[6]. Від так, цілком логічно припустити, що у структурі доходів українських домогосподарств доходи від надходжень з-за кордону теж є досить відчутним джерелом доходу.

Існує думка, що трудова міграція є явище досить позитивне, але лише за умови ефективного управління міграційними процесами, адже за даними Світового банку, зростання грошових переказів на 10% призводить до зниження на 3,5% кількості населення, що живе за межею бідності, а надходження від заробітчани розглядаються як одне з найважливіших джерел фінансування національних економік країн, з яких походять мігранти[7]. Вивчення даної складової грошових доходів вітчизняних домогосподарств, їх аналіз та пошук шляхів ефективного управління як на макро- так і на мікрорівні є надзвичайно важливим у розрізі накопичення грошових коштів та подальшого їх використання домогосподарствами для заснування власного бізнесу чи будь-якого іншого напрямку інвестування вже безпосередньо на території України.

Доходи домогосподарства формують матеріальну базу для можливості здійснення витрат. Витрати домогосподарства представляють собою сукупність грошових платежів, які здійснює домогосподарство на основі отриманих доходів, що призначенні для забезпечення належного його функціонування.

Якщо аналізувати структуру сукупних витрат домогосподарств, то можна дійти висновку, що найбільша частка належить витратам на споживання, проте необхідно відзначити загальну тенденцію до її зменшення й відповідного збільшення питомої ваги неспоживчих сукупних витрат (Табл. 3).

Таблиця 3 – Структура сукупних витрат українських домогосподарств, 2000-2009 рр., % [1]

Структура сукупних витрат домогосподарств	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Споживчі сукупні витрати	93,3	93,7	92,8	93,3	92,6	91,1	90,5	90	86,2	87,8
продукти харчування та безалкогольні напої	64,9	62,6	59,1	58,6	57,5	56,6	53,2	51,4	48,9	50
алкогольні напої, тютюнові вироби	3	2,8	2,6	2,8	2,8	2,9	2,6	2,6	2,2	3,2
непродовольчі товари та послуги	25,4	28,3	31,1	31,9	32,3	31,6	34,7	36	35,1	34,6
Неспоживчі сукупні витрати	6,7	6,3	7,2	6,7	7,4	8,9	9,5	10	13,8	12,2

У складі споживчих витрат витрати на продукти харчування та безалкогольні напої є домінуючими. Наведені дані свідчать про зменшення питомої ваги витрат на дані товари, натомість простежується тенденція до збільшення частки витрат на непродовольчі товари.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що частка витрат на продукти харчування значно нижча за українські показники: питома вага витрат на продукти харчування та безалкогольні напої за 2006 рік по країнах ЄС становить близько 13%, а у Японії цей показник за результатами 2008 року склав близько 23% [8].

Що стосується країн-членів СНД, то більшість витрат домогосподарств теж припадає на придбання продуктів харчування: питома вага даних витрат у Азербайджані сягає приблизно 65%, у Росії – 47%, у Молдові – 44%, Білорусі – 40%.

Якщо споживання розглядати як процес придбання та використання придбаних товарів та послуг з метою забезпечення належних умов функціонування членів домогосподарства, то витрати на споживання доцільно представити як суму грошових платежів, що їх здійснює домогосподарство за отримані товари та послуги з метою забезпечення належних умов функціонування членів домогосподарства.

Станом на кінець 2009 року українські домогосподарства витратили на придбання товарів та послуг 712 679 млн. грн., що на 17 061 млн. грн. більше ніж у 2008 році (Табл. 4).

Проте такий темп росту витрат даної групи є найменшим, починаючи з 2002 року. Найбільший приріст витрат на придбання товарів та послуг спостерігались у 2005 та 2008 роках – 38% та 37 % відповідно.

Необхідно відзначити, що витрати домогосподарств, пов'язані зі сплатою відсотків по кредитах і позиках та погашенням даних заборгованостей, станом 01.01.2010 р. склали 36 496 млн. грн., що на 6 090 млн. грн. більше ніж за результатами 2008 року (Табл. 4). Проте, темп росту даної групи витрат демонструє тенденцію до зменшення: так приросту 2003 року у 70% в продовж досліджуваного періоду так і не було досягнуто. Лише у 2006 темп росту досяг позначки у 238%, однак вже у наступному році знизився до 202%, а на кінець 2009 року приріст сплачених доходів від власності становив 2%. Це може свідчити або про зменшення кількості кредитів та позик, за якими необхідно здійснювати платежі домогосподарствам, або про зменшення відсоткових ставок за кредитами.

Таблиця 4 – Витрати та заощадження українських домогосподарств, 2002-2009 рр., млн. грн. [1]

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Витрати та заощадження – всього	18507 3	21567 2	27424 1	38140 4	47206 1	62328 9	84564 1	89766 9
в тому числі:								
придбання товарів та послуг	15358 9	18073 0	22171 3	30676 9	38568 1	50953 3	69561 8	71267 9
доходи від власності (сплачені)	334	902	1864	3523	8374	16924	30406	36496
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	14092	17763	19030	25461	33803	49053	67606	66028
нагромадження нефінансових активів	2464	1680	3254	4444	7159	9939	29515	11678
приріст фінансових активів	14594	14597	28380	41207	37044	37840	22496	70788

За даними Національного банку України ставки кредитування домашніх господарств істотного зниження не зазнали, а з 2008 року навпаки – підвищились. Однак, зменшився темп росту обсягів кредитування: у 2008 році приріст склав 6%, а у 2009 році обсяги виданих кредитів порівняно з попереднім роком скоротились на 72%(Табл. 5).

Таблиця 5 – Процентні ставки та обсяги за кредитами, наданими у звітному періоді домашнім господарствам (Складено самостійно на основі даних НБУ [9])

Показники	2005	2006	2007	2008	2009
Обсяги, млн. грн.	41 207	91 159	156 125	165 369	45 520
Темп росту, %	-	221	171	106	28
Середньозважені процентні ставки в річному обчисленні, %	16,3	15,2	15,6	18,7	22,3

Окреслена ситуація є яскравим відображенням кризових процесів. Реакцією на погіршення ситуації у фінансовому секторі можна вважати істотне збільшення заощаджень домогосподарств у не фінансових активах. Станом на 01.01.2009 дана група заощаджень становила 29 515 млн. грн., що на 19 576 млн. грн. більше порівняно з попереднім роком. Проте, за результатами 2009 року заощадження у не фінансових активах, порівняно з попереднім роком, зменшилися на 60 % та становили 11 678 млн. грн.

Натомість мало місце збільшення приросту фінансових активів – на 48 292 млн. грн., тобто у 3,2 рази. Таке збільшення є найбільшим за період, що аналізується. Крім того, збільшення є доволі відчутним з огляду на зменшення приросту фінансових заощаджень у 0,6 разів за результатами 2008 року. Такі тенденції можна вважати позитивним фактором у поверненні довіри населення до фінансового сектору.

Проведене дослідження дає змогу зробити висновки про те, що:

- переваги, які надаються ринковими умовами господарювання щодо розширення можливих джерел отримання доходів використовуються не в повному обсязі, зокрема це відноситься до отримання доходів від власності та підприємницької діяльності;

- структура витрат вітчизняних домогосподарств є досить типовою для постсоціалістичних країн. Проте, позитивною можна вважати тенденцію до зменшення питомої ваги витрат на споживання, що є характерною особливістю для багатьох країн з розвинутими ринковими економіками;

- з огляду на відчутні зміни у структурі заощаджень домогосподарств під час економічної кризи можна дійти висновку про поступове залучення домогосподарств до активної фінансової взаємодії, що свідчить про становлення даного суб'єкта як безпосереднього та повноправного учасника. Крім того, збільшення заощаджень населення у фінансових активах свідчить про формування у населення передумов для отримання різних видів фінансових доходів.

Необхідно зазначити, що відносну необізнаність населення щодо можливостей та особливостей функціонування в нових економічних умовах поглиблюють економічні кризи та політична нестабільність в державі, що в своє чергу, стримує подальші ринкові перетворення.

Становлення вітчизняних домогосподарств як повноправних учасників фінансових відносин визначає їх більшу незалежність та самостійність, зокрема щодо забезпечення свого існування та розвитку, а від так роль держави, щодо життєзабезпечення населення значно відрізняється від командно-адміністративного ладу. Це необхідно враховувати при розробці як соціальних гарантій, так і економічної політики взагалі. Зокрема це повинно стосуватись підтримки малого підприємництва та сімейного бізнесу, розробки законодавчих актів та належного контролю за діяльністю фінансового сектору, проведення просвітницької та роз'яснювальної роботи серед населення щодо можливостей інвестування грошових коштів тощо.

Список літератури

1. Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrcensus.gov.ua
2. Офіційний сайт газети «Зеркало недели. Украина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zn.ua/online/articles/73938#article>
3. Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.belstat.gov.by
4. Национальное бюро статистики Республики Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=2934&parent=0>
5. Структура денежных доходов населения/ Комитет по инвестициям и стратегическим проектам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://st-petersburg.ru/social/welfare/incomes/structure/>
6. Офіційний сайт центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/article.php?news_id=817
7. Офіційний сайт газети «Економічна правда» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2010/12/17/262528/>
8. Российские реформы в цифрах и фактах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kaivg.narod.ru>
9. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/Statist/sfs.htm>

А. Коцюрубенко

Анализ доходов и затрат отечественных домохозяйств в современных условиях развития экономики Украины

В статье исследованы состав и структура доходов и затрат украинских домохозяйств. Проведен анализ составляющих доходов и затрат населения в разрезе становления домохозяйства как полноправного участника финансовых отношений. Сделана попытка выявления общих тенденций развития и сравнения со странами СНГ и ЕС.

A. Kotsyurubenko

An analysis of profits and expenses of domestic households in the modern terms of development of Ukrainian economy

The composition and structure of profits and expenses by Ukrainian households is considered in the article. The components of profits and expenses of the population in the context of the formation of the household as a full participant in financial relations are investigated. The attempt of exposure of general tendencies is done as compared to the countries of the CIS and EU.

Одержано 03.02.11